

'In Rotterdamsche sfeer'

Economische wetenschap aan de Vrije Universiteit tussen Ridder en Zijlstra

Jonne Harmsma

Aan de oprichting van de economische faculteit van de Vrije Universiteit (vu) in 1948 was een zeer moeizame aanlooperperiode voorafgegaan. De zoektocht naar geschikte hoogleraren raakte onlosmakelijk verbonden met de principiële koersbepaling van de nieuwe faculteit. Hierbij stonden vragen over de verhouding tussen geloof en wetenschap, theorie en het normatieve centraal, in een periode waarin de economie zich als discipline op een kruispunt bevond. Een tragische geschiedenis waarin de pioniersmentaliteit van Ridder werd ingeruild voor de mainstream economie van de Rotterdamse School.

1 Inleiding: Rethinking economics in de jaren veertig

Een economische faculteit die een radicaal andere koers zou varen. Dat was de insteek van de oprichtingsplannen van de economische faculteit van de VU, opgesteld in de oorlogsjaren. In de schaduw van de crisis van de jaren dertig schudde de economische wetenschap nog altijd op haar grondvesten. Terwijl de Keynesiaanse revolutie om zich heen greep en vooral na de bevrijding definitief voet aan wal zette in Nederland, kende de geest van vernieuwing meerdere gezichten. Ook aan de Vrije Universiteit zagen gereformeerde economen en universiteitsbestuurders hun kans schoon. Een window of opportunity om de economiebeoefening op confessionele leest te schoeien, geheel in de geest van Abraham Kuyper, stichter van de universiteit.

De parallellen met de actuele situatie liggen voor de hand. Fundamentele kritiek op een wetenschappelijke discipline die tegenwoordig een gebrek aan zelfkritiek verweten wordt. Een discipline die de crisis niet zag aan komen en bovendien antwoorden op het hoe en waarom van zowel haar oorzaken als gevolgen schuldig moest blijven. Net als in de nasleep van de crisis van de jaren dertig leeft ook nu bij veel economen en economisch historici de drang om hun discipline blijvend te veranderen.¹

* Met dank aan Ab Flipse, Joost Hengstmengel en Jan Marc Berk. Uiteraard berust de verantwoordelijkheid voor de inhoud volledig bij de auteur.

¹ Hierbij valt te denken aan de (hernieuwde) aandacht voor heterodoxe stromingen en economen, de geschiedenis (van het economische denken) en bewegingen als *Rethinking Economics*. Zie: Berk (2014).

In de jaren veertig kwam van de ambitieuze hervormingsplannen van de gereformeerde economen echter niets terecht. Keer op keer liep de oprichting van de nieuwe faculteit vertraging op, totdat in 1948 de vijfde faculteit van de VU eindelijk het licht zag. Het was in eerste instantie de oorlog geweest die roet in het eten gooide en het onmogelijk maakte om van start te gaan. Met de bevrijding in zicht leek het echter een kwestie van maanden voordat aan een calvinistische economiebeoefening gestalte gegeven kon worden. Het werden daarentegen vier lange jaren waarin de oorspronkelijk radicale opzet van de faculteit uit beeld verdween en niet de gedoodverfde kandidaat Jan Ridder in 1948 door rector P.A. Diepenhorst werd aangesteld als hoogleraar in de economie, maar de pas gepromoveerde Jelle Zijlstra.²

Terwijl Jan Ridder als hoogste ambtenaar op het departement van Financiën een zwaargewicht was geweest, die in de oorlogsjaren bovendien blijk had gegeven van een blakend zelfvertrouwen en een ambitieuze hervormingszin, was de jonge Zijlstra een grote onbekende. Toch was naamsbekendheid niet het enige verschil tussen Ridder en de latere minister, premier en bankpresident Zijlstra. Belangrijker was namelijk het verschil in wetenschapsopvatting tussen beiden, dat levensgroot was. Dat uiteindelijk Zijlstra werd aangesteld als hoogleraar in het hoofdvak economie bleek van grote betekenis voor de toekomstige koers van de faculteit. Hoe de ommezwaai tot stand kwam en de radicale plannen voor een normatieve economiebeoefening op een zijspoor belandden, wordt in dit artikel uiteengezet.³ In feite een geschiedenis van een tragische mislukking, waarvan de details toentertijd snel werden vergeten. Daarbij zal worden aangetoond dat de personele bezetting van de nieuwe faculteit van groot belang was voor haar koersbepaling, waarmee het accent komt te liggen op de bepalende verschillen tussen Ridder en Zijlstra.

2 Het plan-Ridder

Als gevolg van de wettelijke erkenning van de VU in 1905 was de VU verplicht om uiterlijk in 1925 een vierde en in 1950 een vijfde faculteit te stichten. Hoewel al in 1922 gerefereerd werd aan economie, werd dit pas rond de Tweede Wereldoorlog serieus.⁴ Vooral om financiële redenen kreeg economie de voorkeur boven medicijnen. Zonder al te grote investeringen zou een economische faculteit zichzelf kunnen bedruipen, terwijl voor de fel begeerde medische faculteit de VU-busjes overvol zouden moeten zijn.⁵ Aangezien op de VU tot dat moment economie werd gedoceed als vak binnen de juridische faculteit,

² Vrije Universiteit jaarboek 1948, p.135-136.

³ Vooral bij A.TH. van Deursen (2005), J. Stellingwerff (1987) en J.G. Knol (1980) klinkt teleurstelling door over de uiteindelijke koers van de economische faculteit. Hans Visser (1999) biedt vooral zicht op de wetenschappelijke achtergrond van het onderwijs aan de faculteit.

⁴ Pas in 1937 werd economie formeel erkend als discipline en opgenomen in het Academisch Statuut. Zie: Wilts (1997), p. 10.

⁵ Zie: Stellingwerff (1987), p. 362 en De Bruijn (1999).

werd daar een commissie samengesteld die zich zou buigen over concrete details rond de oprichting van een nieuwe faculteit en de personeelsbezetting.⁶

Het was de vooraanstaande econoom en ambtenaar Ridder die in de oorlogsjaren door de commissie werd benaderd om een advies uit te brengen over de koers van de nieuwe faculteit. Ridder was in 1935 in Rotterdam aan de Nederlandsche Handelshoogeschool (NHH, vanaf 1939 de Nederlandsche Economische Hoogeschool, NEH) gepromoveerd op een uitgesproken statistisch onderwerp.⁷ Hij had vervolgens binnen het ministerie van Financiën carrière gemaakt, maar bleef wetenschappelijk actief, waarbij zijn werk in toenemende mate gekleurd werd door zijn gereformeerde achtergrond. In het advies aan de commissie richtte Ridder zijn pijlen in eerste plaats op zijn Rotterdamse alma mater. Nadat onder invloed van de crisis van de jaren dertig ook daar het geloof in de laissez-faire doctrine was verdwenen, ontbrak volgens de gereformeerde econoom in Rotterdam nu iedere vorm van richting en grondslag. In tegenstelling tot deze stuurloosheid en 'geringe vastheid van lijn' wees Ridder met meer enthousiasme op het Tilburgse voorbeeld. Daar was in de nasleep van de crisis het failliet van het klassieke denken juist een stimulans gebleken voor de fundamentele heroverweging van de grondslagen van de economische wetenschap en had de priester-econoom M.J.H. Cobbenhagen een confessioneel stempel op onderwijs en onderzoek aan de Katholieke Economische Hogeschool (KEH) gedrukt. Wetenschap rustte daar op een stevig, levensbeschouwelijk fundament. Daarmee zag Ridder het werk in Tilburg als inspiratiebron voor de Vrije Universiteit. 'Er waait daar een frissche wind en er heerscht geestdrift.'⁸

Op de plannen van de oprichtingscommissie had het advies van Ridder grote invloed en een aantal maanden later verscheen zijn naam dan ook bovenaan de lijst van aan te stellen hoogleraren.⁹ Hoewel de Duitse bezetting het oprichtingsproces had vertraagd, werd hij op een VU-dag alvast geïntroduceerd bij de achterban.¹⁰ Ridder was de ideale kandidaat en deed zich in deze jaren kennen als de belangrijkste vertegenwoordiger van het streven naar een calvinistische reformatie van het economisch denken. Niet alleen had Ridder uitgesproken ideeën over de wetenschappelijke koers van de nieuwe faculteit, in zijn eigen wetenschappelijke werk gaf hij het goede voorbeeld en stonden niet de wispelturige wetten van het economisch leven centraal, maar werd voortgebouwd op de ordinantiën Gods.¹¹

Toch konden de plannen terug in de la, toen Ridder in 1944, met de bevrijding in aantocht, zijn benoeming voorlopig afwees. Hij wenste de beslissing afhankelijk te stellen van de

⁶ Deze commissie werd in 1941 opgericht. Naast rector magnificus V.H. Rutgers namen de hoogleraren van de juridische faculteit en de professoren J. Coops, A. Goslinga en M. van Haaften zitting in deze commissie. Later nam onder andere P.J. Verdam zitting in de commissie. Notulen 7 november 1941, Oud Archief VU, Senaat Notulen '39-'51, boek X.

⁷ Zie: Ridder (1935).

⁸ J. Ridder aan professor J. Coops en J. Oranje 17 maart 1941, HDC, Archief P.J. Verdam 449, doos 19.

⁹ Rapport van de commissie voor de economische faculteit, 27-12-1941, HDC archief P.J. Verdam 449, inv.nr. 19.

¹⁰ Zie: Stellingwerff (1987), p. 362.

¹¹ Zie: Hengstmengel (2013).

gang van zaken na de bevrijding. Het was de wederopbouw van Nederland die zijn aandacht vroeg en ettelijke maanden later werd Ridder inderdaad benoemd op de invloedrijke post van thesaurier-generaal op het ministerie van Financiën. Daarmee restte de oprichtingscommissie van de VU niets anders dan het universiteitsbestuur te melden "dat men niet in staat is omtrent de bezetting van den kathedraal voor de economie nader van advies te dienen".¹² Met andere woorden, een alternatief was niet voorhanden. In de loop van het volgende jaar werd nog een buitengewoon hoogleraarschap voor Ridder overwogen, maar voordat hierover duidelijkheid was, sloeg het noodlot toe. Op 14 november 1946 kwam de thesaurier-generaal om bij een vliegtuigcrash op Schiphol.¹³

3 Van buitenaf

De problemen rond de personeelsbezetting van de nieuwe faculteit waren in de oorlogsjaren al besproken door de universiteitsbestuurders.¹⁴ Eerst geconfronteerd met Ridders weigering en later zijn tragische dood, spitste deze kwestie zich in hoofdzaak toe op het kernvak. Curatoren stelden dat "het bezwaarlijk gaat een economische faculteit op te richten zonder een ordinarius in de economie".¹⁵ Wat de zoektocht naar een alternatief zo moeilijk maakte was het tweeledige profiel waaraan de kandidaat moest voldoen. Zocht men inhoudelijk gezien een vakman, levensbeschouwelijk werd streng toegezien op de gereformeerde gezindte.

Men liep hiermee aan tegen hetzelfde probleem dat had gespeeld bij de oprichting van de wis- en natuurkundige faculteit. Wanneer binnen de muren van de VU geen geschikte kandidaten te vinden waren, werd de spoeling dun en handelde het bestuur van de universiteit waar mogelijk uiterst voorzichtig.¹⁶ Des te behoedzamer werd men in de roerige naoorlogse periode. Golven van vernieuwing en verandering bedreigden het gereformeerde leven en het waren curatoren en directeuren, 'bewaarders van het pand u toevertrouwd', die de doorbraak en andere radicale ideeën buiten de universiteitsdeur moesten houden – ver weg van hun studentenschare.¹⁷ Hoewel onderhand een veelbelovende generatie studenten in de rechtenfaculteit studeerde, leverde het onderwijs in de staathuishoudkunde binnen deze faculteit geen economen op. Hoogleraar Diepenhorst was aanhanger van het wetenschapsideaal van Ridder maar eerder historicus dan econoom.¹⁸ Voor het hoogle-

¹² Notulen 17 april 1945, Oud archief VU, Senaat Notulen '39-'51, boek XI.

¹³ Notulen curatoren 16 juni 1945, Oud archief VU, curatoren 1938-1950; 26 dooden bij luchtramp op vliegveld Schiphol, Utrechts Nieuwsblad 15-11-1946.

¹⁴ Notulen 24 juni 1941, Oud Archief VU, Senaat Notulen '39-'51, boek X.

¹⁵ Notulen 16 augustus 1944, Oud archief VU, curatoren 1938-1950.

¹⁶ Zie: Flipse (2005), p.48-52. Aan de wis- en natuurkundige faculteit bleek in 1930, na grondig onderzoek door het College van Curatoren, dat alleen de jonge Gerardus Sizoo kandidaat was voor het hoogleraarschap in de natuurkunde. Een opvallende parallel met de economische faculteit.

¹⁷ Zie: De Ruiter (2003), p. 267-268.

¹⁸ Tot deze generatie behoorden P.J. Verdam, W.F. de Gaay Fortman, J.H.A.J.S. Bruins Slot, A.M. Donner en W.P. Berghuis. Zij studeerden allen in dezelfde periode rechten aan de VU. Diepenhorst stond in de traditie van de

raarschap economie was het universiteitsbestuur daarom aangewezen op kandidaten van buitenaf.

In deze context viel in 1946 de naam Jelle Zijlstra voor de eerste maal. In een brief aan de bestuurders van de NEH waarschuwde de Rotterdamse professor Ch. Glasz, mede namens zijn collega's Nico Polak, J.G. Koopmans en Jan Tinbergen, dat het hem "sedert eenigen tijd bekend [was] dat de Vrije Universiteit in Amsterdam contact met den heer Zijlstra had gezocht met het oog op de bezetting van een der leerstoelen van de eerlang op te richten Economische Faculteit".¹⁹ Hoewel de naam Zijlstra inderdaad opdook in de notulen van het universiteitsbestuur, kloppen de details waarover Glasz schreef slechts gedeeltelijk. Aan de VU werd namelijk niet direct een benoeming van de jeugdige en onbekende Zijlstra overwogen, maar richtte men zich nu op een economisch studiecentrum: 'een kring tot vorming van jonge economen'.²⁰ Onder leiding van Diepenhorst, rechtsfilosoof Herman Dooyeweerd en fiscalist H.J. Hellema zouden de kandidaten, qua ervaring nog ongeschikt geacht voor een hoogleraarschap, zich inhoudelijk verder kunnen ontwikkelen. Naast Zijlstra werd ook J.W. de Pous benaderd voor deze kring van jonge economen. De Pous, die later net als Zijlstra minister van Economische Zaken werd, was echter nog student aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam en had bovendien buitenlandse studieplannen.²¹ Terwijl voor De Pous het studiecentrum te vroeg leek te komen, kwam het aanbod voor Zijlstra te laat.

Na zijn afstuderen in het najaar van 1945 bleef Zijlstra als assistent en later lector verbonden aan de Rotterdamse hogeschool. Ondertussen was de jonge econoom bezig met een promotie bij de hoogleraar Koopmans en waren zijn vooruitzichten op een snelle carrière daar of elders in het land goed. Aangezien het aanbod van de VU niet een leerstoel betrof, zoals Glasz vermoedde, en slechts een opleidingstraject bood, was het voor Zijlstra weinig aantrekkelijk. Zekerheid werd bovendien niet geboden. "Men wilde de handen vrij houden om eventueel een andere kandidaat, die bij nader inzien de voorkeur zou verdienen, te benoemen," herinnerde Zijlstra zich later.²² Dit karakteriseerde precies het doel van het studiecentrum. Hoewel het universiteitsbestuur de jonge economen een kans bood zich inhoudelijk te ontplooiën, verschaftte het zichzelf vooral de mogelijkheid om de kandidaten te leren kennen. Men hield de touwtjes in handen en zou uiteindelijk op zowel inhoudelijke als levensbeschouwelijke grond een weloverwogen keuze kunnen maken over een waardige opvolger van Ridder als kandidaat voor het hoogleraarschap in de economie. De elegantie van deze tussenoplossing ten spijt, kwam het studiecentrum van Dooyeweerd en Diepenhorst nooit van de grond. De kandidaten legden het aanbod naast

Duitse historische school. Naast juridische kwesties gerelateerd aan sociaaleconomische onderwerpen nam de geschiedenis van het economisch denken binnen zijn werk een belangrijke plaats in. Kritiek op de theoretische noties van de klassieke en neoklassieke school doken in zijn werk veelvuldig op, eigen uitgewerkte theorieën daarentegen niet. Zie: Hengstmengel (2013) en Visser (1999).

¹⁹ Prof. Ch. Glasz aan College van Curatoren, 9 augustus 1946, EUR, personeelsdossier J. Zijlstra.

²⁰ Notulen Directeuren 19 oktober 1946, Oud archief VU, notulen Directeuren 1946-1947.

²¹ Notulen Directeuren 3 augustus 1946, Oud archief VU, notulen Directeuren 1946-1947.

²² Zie: Puchinger (1978), p. 26-27.

zich neer, waarmee de oprichting van de 'eerlang op te richten' faculteit eind 1946 in een impasse raakte.

4 Wetenschapsidealen

Al met al was het aanbod van de VU niet erg aantrekkelijk geweest voor Zijlstra. Zijn contacten met vooraanstaande economen als Koopmans, Tinbergen en Glasz zouden worden verruild voor de juristenkring van de VU, terwijl men hem bovendien geenszins zekerheid bood over een uiteindelijke benoeming. Zijlstra's uiteindelijke keuze om in Rotterdam te blijven lag in het verlengde van zijn wetenschappelijke ambitie, zoals hij in zijn memoires stelde.²³ Glasz noemde in zijn brief aan het bestuur van de Rotterdamse hogeschool echter een andere reden voor dit besluit. "Ben ik goed ingelicht dan vindt zulks vooral zijn oorzaak in de principieele bezwaren, die de heer Zijlstra heeft tegen de wijze waarop Prof. Dooyeweerd zijn filosofie den inhoud der economische wetenschap, die aan de Vrije Universiteit gedoceerd zou worden, wilde doen bepalen."²⁴

Methodologisch was Zijlstra als econoom in grote mate gevormd door professor F. de Vries. De Vries was hoogleraar in Rotterdam tussen 1918 en 1945 en oefende met zijn colleges grote invloed uit op vele generaties economiestudenten. Deze hoogleraar, in de wandelgangen door studenten 'de profeet' genoemd, predikte jaar in jaar uit het neutrale karakter en de waardevrijheid van de economie als wetenschap.²⁵ Hiermee stond De Vries in de lijn van Max Weber, die in de Duitse *Werturteilsstreit* een waardevrije beoefening van sociale wetenschap had verdedigd tegenover de normatieve en historische benadering van Gustav von Schmoller. De sociale wetenschap was op basis van nauwkeurig onderzoek in staat om objectieve uitspraken te doen over het feitelijke *Sein*, zonder daarmee een grondslag te creëren om uitspraken te doen over het ethische of normatieve *Sollen*.²⁶ Binnen de Rotterdamse School van De Vries stond wetenschap daarmee in het teken van het streven naar de 'reine theorie'.

Dit positivistische wetenschapsideaal stond mijlenver af van de wetenschappelijke arbeid die Kuiper voor ogen had gestaan bij de oprichting van 'zijn' universiteit in 1879. Niet het abstracte wereldbeeld van de reine theorie stond daarin centraal, maar het recht doen aan de goddelijke werkelijkheid als zodanig. Kuiper pleitte daarmee voor twee soorten

²³ Zie: Zijlstra (1992), p. 12.

²⁴ Prof. Ch. Glasz aan College van Curatoren, 9 augustus 1946, EUR, personeelsdossier J. Zijlstra.

²⁵ Jelle Zijlstra, Hennipman and De Economist, 1980, HDC, Archief J. Zijlstra 590, doos 59. Getypte versie van een later verschenen artikel van Zijlstra in een bundel ter ere van de Nederlandse econoom Pieter Hennipman. De typering van De Vries is in dit werkdocument doorgehaald, maar is in iets andere vorm terug te vinden in de gepubliceerde versie. "As his students we used to see him as the *Law and the Prophets*." Zie: Zijlstra (1981), p. 5. "De Vries vroeg zijn studenten zich over te geven aan het 'hogere' van de wetenschappelijk waarheid". Zie: Cobbenhagen, (1944).

²⁶ Zie: Ciaffa (1998), p. 13-14.

universiteit, “elk met een eigen beginsel van wetenschap”, waarbij de taakstelling voor de calvinistische wetenschap helder was: “eerst waar de eenheid van heel het kosmisch leven doorgluurd wordt, viert de Wetenschap haar hoogsten triomf”. Hoewel de invulling van dit ideaal veel discussie opleverde, bleef Kuypers ideaal leidend. De meest concrete uitwerking van dit holistische wetenschapsideaal was te vinden in de filosofie van Dooyeweerd. Diens ‘wijsbegeerte der wetsidee’ zette een stelsel uiteen van onderling samenhangende ‘wetskringen’, bijvoorbeeld het economische, historische of sociale, die gezamenlijk deel uitmaakten van de overkoepelende, goddelijke werkelijkheid. Toch kon ook op de VU niet iedereen zich vinden in zijn interpretatie van Kuypers ideeën over de soevereiniteit in eigen kring.²⁷

Rond de Tweede Wereldoorlog onderging het vakgebied van de economie echter grote veranderingen. Met de crisis van de jaren dertig was het klassiek-economische gedachtegoed in zwaar weer terecht gekomen. Op theoretisch vlak zette de beroemde econoom John Maynard Keynes met de publicatie van zijn *General Theory* in 1936 de bijl aan de wortels van het klassiek economische denken. Onzekerheid en instabiliteit vormden volgens Keynes onlosmakelijk onderdeel van het economisch proces, waarmee hij afstand nam van het klassieke evenwichtdenken en het belang benadrukte van anticyclisch overheidsingrijpen. Hoewel dergelijke overheidsbemoediging geen populair thema was in gereformeerde kring, sloot het confessionele streven naar een andere vorm van economiebeoefening wel aan op de bredere tijdsgeest van kritiek op de economische wetenschap in deze jaren. Daarbij waren de pijlen van confessionele economen vooral gericht op het beperkte mens- en wereldbeeld waarop economische theorievorming werd gebaseerd. Symbool bij uitstek van de theoretische abstractie waar zowel de Tilburgse katholieke economen als de gereformeerde Ridder en Diepenhorst zich van wilden keren was het eendimensionale model van de rationele homo economicus. Met dit fundament van de mainstream economie zou definitief gebroken moeten worden.²⁸

Om deze breuk te bewerkstelligen had het plan-Ridder qua organisatie en bezetting van de faculteit nadrukkelijk de Tilburgse organisatie als voorbeeld genomen. Studie en onderzoek zouden gegrond moeten worden op een stevig fundament van levens- en wereldbeschouwelijke kennis. Naast grondige filosofische en religieuze vorming kregen in de studieopzet van Ridder zowel historische als praktische kennis van de economische werkelijkheid een belangrijke plek en prevaleerden boven de nadruk op theoretische abstractie en waardevrijheid die in de geest van De Vries in Rotterdam centraal stonden. Filosofie, religie, geschiedenis en praktijk vormden daarmee het referentiekader voor hetgeen daarna kwam: ‘de eigenlijke economische studie’. Zonder dit kader, zo stelde Ridder, kwamen economen telkens in de verleiding om op te hol te slaan op “een nieuw ontdekt paadje of tot het meegaan met allerlei wind van leer”²⁹ Gegrond op een stevig fundament kon gekomen worden tot betekenisvolle kennis en theorievorming over de

²⁷ Zie: Flipse (2014); Woldring en Kuiper (1980), p. 107.

²⁸ Zie: Hengstmengel (2013).

²⁹ J. Ridder aan professor J. Coops en J. Oranje, 17 maart 1941, HDC, Archief P.J. Verdam 449, doos 19.

economie. "Een Christelijke economie," zoals Ridder deze alomvattende taakstelling omschreef, "wordt niet gekweekt door aan de uitloopers van de wetenschap hier en daar wat te snoeien, maar wel door deze in haar wortel te beïnvloeden en te pogen de economie van daaruit naar Gods gebod in te richten".³⁰

5 In Rotterdamse sfeer

Voor de VU was de situatie met betrekking tot de nieuwe faculteit in 1947 niet bepaald rooskleurig. Was in 1945 door rector-magnificus Oranje al aangedrongen op het zo spoedig mogelijke stichten van een nieuwe faculteit, het proces liep in de twee daaropvolgende jaren vooral vertraging op.³¹ Ridder was verongelukt, De Pous studeerde maar niet af en van de andere namen die met het studiecentrum in verband waren gebracht bleef na een afweging van inhoudelijke en levensbeschouwelijke criteria slechts één naam over: de 29-jarige Zijlstra.³² Met zijn promotie in aantocht werd Zijlstra eind 1947 als enige kandidaat wederom gepolst vanuit Amsterdam. Ditmaal betrof het aanbod wel een leerstoel.³³

Eenmaal aan het rollen ging het nu snel. Kennismaking met Zijlstra van de kant van curatoren vestigde de indruk "dat een benoeming van dezen verantwoord kan worden geacht", al schemerden wel enige twijfels door over Zijlstra's wetenschappelijke vorming.³⁴ Naar eigen zeggen werd hij hierover door president-curator Jan Donner aan de tand gevoeld.³⁵ De universiteit bevond zich echter niet bepaald in een luxepositie en nam genoegen met een algemene toezegging door Zijlstra: "Hoewel hij naar hij zelf ook wel inziet nog bevangen is in de "Rotterdamsche sfeer", heeft hij betuigd van harte een Christelijke beoefening der Economie te begeeren en uit dien hoofde juist een werkkring in het raam der Vrije Universiteit en op haar grondslag te verkiezen."³⁶

Na het oponthoud rond de oorlog, de weigering en de dood van Ridder en het fiasco van het studiecentrum had de definitieve oprichting van de faculteit prioriteit. De invulling van het hoofdvak economie was lang het knelpunt, niet de benoemingen van de hoogleraar

³⁰ Zie: Ridder (1941), p. 5.

³¹ Zie: Stellingwerff, (1987) p. 362-363.

³² Lijst met namen J.W. de Pous, drs. P.G. Ridder, drs. S.N. Eisma, drs. Zijlstra, drs. De Roos, drs. A. Keizer, drs. Vermeyden, Dr. Veerman. F. de Vries aan Commissie 3 februari 1946, HDC, archief J.Verdam 449, doos 17, inv.nr. 19.

³³ Notulen Directeuren 15 november 1947, Oud archief VU, notulen Directeuren 1946-1947. Notulen Curatoren 2 december 1947, Oud archief VU, notulen Curatoren 1944-1947. Aantekeningen vergadering Ec.Fac.Comm 7-11-47, HDC, Archief P.J. Verdam 449, doos 19.

³⁴ Brief Curatoren aan Commissie tot voorbereiding van de economische faculteit, 23 februari 1948, HDC, Archief P.J. Verdam 449, doos 19.

³⁵ Zijlstra herinnerde zich het gesprek met curatoren, waarbij hij specifiek had gevraagd of het onderwijs moest overeenstemmen met de wijsbegeerte van Dooyeweerd. Toen hierop "echter zo duidelijk een ontkennend antwoord" was geformuleerd, kon hij zonder probleem instemmen met funderen van het economisch onderwijs op de grondslag van de Vrije Universiteit. Puchinger (1978), p.27.

³⁶ Senaat aan College van Curatoren, 13 maart 1948, Oud archief VU, Vergaderstukken Curatoren 1948.

economische geschiedenis of economische politiek. Of Zijlstra als kandidaat wel paste bij de inhoudelijke koers die het universiteitsbestuur en Ridder zich hadden voorgesteld was na al die jaren van belemmeringen en oponthoud van minder belang. Het bestuur had daarom noodgedwongen “gemanoeuvreerd”, zoals Donner een jaar later over de benoeming van Zijlstra schreef.³⁷ Het oprichtingsproces was een uitputtingsslag geweest en Zijlstra’s algemene uitspraken over een christelijke beoefening van de economie werden voldoende geacht om de twijfels over zijn intellectuele vorming in de Maasstad weg te nemen.

6 Pionieren

Zijlstra werd daarmee de jongste van een driemanschap hoogleraren dat aan de wieg van de vijfde faculteit van de Vrije Universiteit stond. Nestor van hen was Z.W. Sneller, een economisch historicus die op 65-jarige leeftijd nog de overstap maakte van de Rotterdamse NEH naar de VU. Sneller werd decaan van de faculteit en was met zijn jarenlange ervaring in wetenschappelijk onderwijs, organisatie en bestuur van onschatbare waarde voor de jonge faculteit. Het triumviraat werd gecompleteerd door F.L. van Muiswinkel die bedrijfshuishoudkunde doceerde. Hoewel ook Van Muiswinkel in Rotterdam was opgeleid, hield hij zich minder dan de jonge Zijlstra bezig met de inhoudelijke koersbepaling van de faculteit.

Naast deze drie vervulde T.P. van der Kooy een bijzonder hoogleraarschap.³⁸ Van der Kooy was tot 1949 tevens secretaris-generaal van Economische Zaken en kende de verongelukte Ridder persoonlijk uit het ambtelijk circuit. Het oorspronkelijke plan-Ridder, opgesteld in 1941, was door Van der Kooy zelfs mede ondertekend.³⁹ In de loop van 1948 waren het deze vier heren die veelvuldig samen kwamen om de koers van de nieuwe faculteit uit te stippelen. Hierbij was het Van der Kooy die duidelijk in de geest van Ridder over de toekomst van de faculteit dacht. “Theorie mag geen gedachtenspinsel zijn,” schreef hij in een memorandum over het onderwijs, zich daarmee afzettend tegen de homo economicus als uitgangspunt van de economische theorie. In plaats daarvan moesten de VU-economen zich richten op een normatieve, “in de empirische werkelijkheid ingeplante theorie”, die voorschriften zou kunnen leveren voor praktisch handelen.⁴⁰

De pioniersarbeid waar de VU-economen zich volgens Van der Kooy op moesten richten werd door hem herhaaldelijk benadrukt. Hoewel de discussie over zijn memorandum het verschil van inzicht over de normatieve benadering van de economie onmiskenbaar aan het licht bracht, werd dit met de mantel der liefde bedekt in de conclusie dat men het “in

³⁷ Brief J. Donner, 14 april 1949, Oud archief VU, Economische faculteit, Directeuren en Curatoren 1948.

³⁸ Als vooraanstaand ambtenaar was Van der Kooy hoofd van de economische voorlichtingsdienst op het departement van Handel, Nijverheid en Landbouw geweest en in de oorlogsjaren plaatsvervangend secretaris-generaal. Tussen 1947 en begin 1949 was hij secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken.

³⁹ J. Ridder aan professor Coops en Oranje 17 maart 1941, HDC, Archief P.J. Verdam 449, doos 19.

⁴⁰ T.P. van der Kooy aan Z.W. Sneller, 7 mei 1948, Oud archief VU, Economische Faculteit Algemeen Dossier I 1948-1949.

de grond van de zaak” met elkaar eens was.⁴¹ Dat de inzichten van Zijlstra echter fundamenteel verschilden van de visie van Van der Kooy bleek in het landelijk uitgevochten debat over de waardevrijheid van de economie. Centraal in dit debat stond het proefschrift *Kennen en keuren in de sociale wetenschappen* waarin Fred L. Polak met een pleidooi voor een normatieve economische wetenschap de Nederlandse fase van de eerdergenoemde *Werturteilsstreit* inluide.⁴² Ook buiten de kerkelijke kring rezen vragen over theoretische abstracties als de homo economicus en wensten denkers als Polak de complexe werkelijkheid in plaats van een abstractie daarvan als uitgangspunt te nemen.

Nadat ook Zijlstra zich in deze landelijke discussie had gemengd – wat had Polak de wetenschap naast zijn mooie woorden nou concreet te vertellen? – kwamen ook de tegenstellingen binnen de faculteit nadrukkelijk naar voren.⁴³ Van der Kooy schaarde zich in een briefwisseling lijnrecht achter het pleidooi van Polak en verweet Zijlstra bovendien weinig fair te zijn. Was door Polak niet zeer waardevol werk geleverd voor een nieuwe benadering van de economie? “Het werk gaat nu beginnen,” zo sprak Van der Kooy geestdriftig over de voortrekkersrol die ook de VU-faculteit zou moeten nemen in deze fundamentele heroverweging en herziening van de economische wetenschap.⁴⁴ In plaats van de Rotterdamse opzet, waarbij economische theorievorming strikt werd gescheiden van normatieve overwegingen van het vak economische politiek, zou de nieuwe faculteit het streven van Polak en Ridder centraal moeten stellen en voorbij de illusie van ‘reine theorie’ over de gehele linie van onderzoek, onderwijs en theorievorming de complexiteit en inherente normativiteit van de goddelijke werkelijkheid omarmen.

Terwijl Van der Kooy geestdriftig sprak over het pionieren, verheugde Zijlstra zich vooral over de opmars van wat hij de ‘Rotterdamse School’ noemde. Steeds meer Rotterdamse economen, opgevoed door De Vries en Tinbergen in de waardevrije leer van de reine theorie, kregen door het gehele land leerstoelen toebedeeld.⁴⁵ Het was een cruciale ontwikkeling in het fundamentele methodologische debat over de waardevrijheid, waarbij de verschillen van inzicht onoverkomelijk waren. Terwijl Van der Kooy principieel koos voor een christelijke economiebeoefening op basis van een normatieve waardering van de complexe werkelijkheid, bleef voor Zijlstra en de Rotterdamse economen het onderscheid tussen een normatieve toepassing van waardevrije theorievorming fundamenteel. Thuis in het vocabulaire van het calvinisme gebruikte Zijlstra in zijn oratie op de VU uitermate

⁴¹ Notulen economische faculteitsvergadering 5 juni 1948, Oud archief VU, notulen economische faculteit; zie: De Ruiter (2003), p. 266 en 308.

⁴² Zie: Polak (1948); Elzas (1992), p. 88-89.

⁴³ Zie voor Zijlstra's polemieken met Polak: Zijlstra (1949a) en (1950), Polak (1950).

⁴⁴ Brief T.P. Van der Kooy aan J. Zijlstra, z.d., HDC, archief Zijlstra 590, doos 6. De brief valt samen met de polemieken tussen Polak en Zijlstra en dateert daarmee van eind 1949 of begin 1950. Bovendien refereert Van der Kooy aan meerdere brieven aan Zijlstra en in ieder geval een reactie van Zijlstra. Helaas is slechts een brief van Van der Kooy behouden.

⁴⁵ Veelzeggend was het feit dat Polaks proefschrift in eerste instantie door de strikt waardevrije De Vries werd afgekeurd in Rotterdam. Twee jaar later promoveerde Polak alsnog, aan de Gemeentelijke Universiteit in Amsterdam en bovendien met lof. Zie: De Vries (1996), p. 150-151; Zijlstra (1949b).

scherpzinnig uitgerekend de woorden van Kuyper om deze Rotterdamse visie op de economie te onderbouwen: de economische theorie was soeverein in eigen kring.⁴⁶

7 De geest van Ridder

Medio 1949 al, uitte Van der Kooy zijn teleurstelling richting decaan Sneller. De omvang van zijn vak economische politiek stond in geen verhouding tot de andere vakken en zou nog verder worden gereduceerd. De ‘theoretische en principiële fundering’ ging erop achteruit en het stemde hem verdrietig dat zijn opvatting en zijn vak zo weinig werden gewaardeerd door de collega’s.⁴⁷ Ondertussen werd op voorspraak van Zijlstra met F. de Roos een nieuwe Rotterdamse econoom aangesteld als hoogleraar. Als leerling van De Vries was ook De Roos overtuigd van de waardevrijheid van de economische theorie.⁴⁸ Daarmee was het pleit definitief beslecht en stond de VU-faculteit blijvend in ‘Rotterdamse sfeer’. Na een verhit debat over de waardevrijheid van de economie, stierf zowel op de VU als daarbuiten het geluid van Van der Kooy en Polak langzaam weg. Na een korte periode waarin de methodologische uitgangspunten van de economische wetenschap fundamenteel ter discussie waren gesteld veroverden de economen van de Rotterdamse School het academische landschap in Nederland. Terwijl het vakgebied onder invloed van Keynes een theoretische metamorfose onderging en in de woorden van Ridder ‘op hol sloeg’, bleef een normatieve ommezwaai op methodologisch gebied uit. De economische wetenschap bleef een bolwerk van wetenschappelijk positivisme.⁴⁹

Kort na de komst van De Roos stapte Van der Kooy over naar de juridische faculteit, waar hij een volwaardig hoogleraarschap kon krijgen. Saillant was de teleurstelling die Van der Kooy in zijn oratie uitsprak over de koers van de economische faculteit. Het ‘tragische verscheiden’ van Ridder had de faculteit al voor de totstandkoming beroofd van haar geestelijk vader.⁵⁰ Veelzeggend waren ook de woorden van Diepenhorst, die in zijn afscheidswerk verklaarde dat het vroege sterven van Ridder ‘hoopvolle verwachtingen’ had afgesneden.⁵¹ Ondertussen leek Zijlstra geen enkel oog te hebben voor de aanlooperperiode naar een calvinistische beoefening van de economie en haar gedreven wegbereiders. “Op het gebied van een Christelijke economie bestaat vrijwel nog niets,” berichtte Zijlstra begin 1949 zonder omhaal aan een student. De geest van Ridder, die voor velen nog altijd boven de faculteit zweefde, leek hem geenszins bezig te houden. Zonder Diepenhorst, Ridder of

⁴⁶Zie: Zijlstra (1948), p. 26.

⁴⁷T.P. van der Kooy aan Z.W. Sneller, 13 juni 1949, Oud archief VU, Economische Faculteit Algemeen Dossier I 1948-1949.

⁴⁸Zie: Visser (2016).

⁴⁹Zie: Wilts (1997), p. 76-77.

⁵⁰Zie: Van der Kooy (1950), p. 12.

⁵¹Zie: Diepenhorst (1948).

Van der Kooy te noemen verwees Zijlstra naar slechts twee christelijk-economische werken: zijn eigen *Geleide economie* en zijn oratie.⁵²

Aan de VU werd de economie daarmee een waardevrije wetenschap en in plaats van de pioniersmentaliteit van Ridder en Van der Kooy, gericht op de totstandbrenging van Kuypers geheel 'eigen wetenschapsbeginsel', ontwikkelde zich een economische faculteit die zich methodologisch en qua studieprogramma nauwelijks van andere universiteiten onderscheidde.⁵³ Het was de Rotterdamse achtergrond van Zijlstra en De Roos die maakte dat binnen de nieuwe faculteit een fundamenteel andere invulling werd gegeven aan de relatie tussen geloof en wetenschap dan het oorspronkelijke plan-Ridder en het klassieke VU-ideaal beoogden. De aanvankelijke achterdocht van het universiteitsbestuur tegenover invloeden van buiten bleek daarmee terecht. Met de Rotterdammers werd namelijk als een paard van Troje een fundamenteel ander wereldbeeld en wetenschapsideaal binnen de muren gehaald. Waren de natuurwetenschappers binnen de muren van de VU nog voorzichtig te werk gegaan, de jonge, zelfverzekerde economen spraken als eersten zonder voorbehoud van neutrale wetenschap.⁵⁴ De verbinding tussen wetenschap en geloof was geen uitgangspunt maar hoogstens een normatief sluitstuk en vond plaats 'op een veel lager plan'.⁵⁵

Het was daarom geenszins verbazingwekkend dat de faculteit uiteindelijk vermanend werd toegesproken door het universiteitsbestuur.⁵⁶ Hoewel dit pas in 1951 voorviel en voortkwam uit enkele publieke uitingen van Zijlstra en De Roos over de band tussen geloof en wetenschap, was het voor wat betreft de toekomst van de faculteit mosterd na de maaltijd. Bovendien lagen de wortels van de onvrede dieper dan de publieke incidenten deden geloven en kwamen voort uit de fundamentele verschillen in perspectief en overtuiging tussen Ridder en Zijlstra.

Auteur

Jonne Harmsma (j.s.harmsma@rug.nl) is als promovendus verbonden aan het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen.

⁵² J. Zijlstra aan P. Luyendijk, 18 februari 1949, Oud archief VU, Economische Faculteit, Algemeen Dossier I 1948-1949.

⁵³ Zie: Zijlstra (1987), p. 158.

⁵⁴ Zie: Van Deursen (2005) p. 216; Jonker (1980) en Flipse (2005), p. 129-130.

⁵⁵ Brief T.P. van der Kooy aan J. Zijlstra, z.d., HDC, archief Zijlstra 590, doos 6. In deze brief citeert Van der Kooy uit een eerder schrijven van Zijlstra. Dit document is in het archief van T.P. van der Kooy echter niet gevonden.

⁵⁶ Zie: Zijlstra (1992), p. 18-19 en Visser, (1999).

Literatuurlijst

- Berk, J.M., 2014, Monetaire economie en de crisis: Monetaire economie in crisis?, *TPedigitaal*, vol. 8(4): 32-47.
- Bruijn, J. de, 1999, *Helpende handen: vu-plan 1937 en Vrouwen vu-Hulp in de jaren 1932-1997*, Meinema, Zoetermeer.
- Ciaffa, J.A., 1998, *Max Weber and the problems of value-free social science: A critical examination of the Werturteilsstreit*, Associated University Presses, Londen.
- Cobbenhagen, M.J.H., 1944, De Vries als theoretisch economist in: M.J.H. Cobbenhagen (red.), *Economische opstellen aangeboden aan prof. mr. F. de Vries door een aantal van zijn oud-leerlingen, ter gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum als hoogleeraar in de economie op 24 Juni 1943*, p. 9-19, De Erven F. Bohn, Haarlem.
- Deursen, A.Th. van, 2005, *Een hoeksteen in het verzuild bestel: De Vrije Universiteit 1880-2005*, Bakker, Amsterdam.
- Diepenhorst, P.A., 1948, *De ontwikkeling van de wetenschap der economie in de 20e eeuw*, Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam.
- Elzas, B.D., 1992, 1870-1950: growing away from provincialism in: J. van Daal en A. Heertje (red.), *Economic thought in the Netherlands: 1650-1950*, p. 75-98, Avebury, Aldershot.
- Flipse, A., 2005, 'Hier leert de natuur ons zelf den weg': *Een geschiedenis van natuurkunde en sterrenkunde aan de VU*, Meinema, Zoetermeer.
- Flipse, A., 2014, *Christelijke wetenschap: Nederlandse rooms-katholieken en gereformeerden over de natuurwetenschap, 1880-1940*, Verloren, Hilversum.
- Hengstmengel, J.W., 2013, The reformation of economic thought: Dutch Calvinist economics, 1880-1948, *Philosophia Reformata*, vol. 78(2): 124-143.
- Jonker, C.C., Natuurkunde en scheikunde in: M. van Os en W.J. Wieringa (red.), *Wetenschap en rekenschap, 1880-1980: Een eeuw wetenschapsbeoefening aan de Vrije Universiteit*, p. 229-259, J.H. Kok, Kampen.
- Knol, J.G., 1980, Economie op weg: Van klassieke via neo-klassieke naar politieke economie in: M. van Os en M. en W.J. Wieringa (red.), *Wetenschap en rekenschap, 1880-1980: Een eeuw wetenschapsbeoefening aan de Vrije Universiteit*, p. 401-444, J.H. Kok, Kampen.
- Kooy, T.P. van der, 1950, De zin van het economische. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op 6 October 1950, J.H. Kok N.V., Kampen.
- Polak, F.L., 1948, *Kennen en keuren in de sociale wetenschappen: een onderzoek naar de afbakening van objectieve en subjectieve oordelen in de economie, tevens proeve van critiek op de wetenschapsleer van Max Weber*, Stenfert Kroese, Leiden.
- Polak, F.L., 1950, Mistroostigheid over mistroostigheid, *De Economist*, vol. 98(2): 115-123.
- Puchinger, G., 1978, *Dr. Jelle Zijlstra: gesprekken en geschriften*, Strengtholt, Naarden.
- Ridder, J., 1935, *Een conjunctuur-analyse van Nederland, 1848-1860*, Paris, Amsterdam.
- Ridder, J., 1941, *Harmonie en disharmonie in het economisch leven*, Hummelen, Assen 1941.
- Ruiter, J. de, 2003, *Jan Donner, jurist: een biografie*, Boom, Amsterdam.
- Stellingwerff, J., 1987, *De Vrije Universiteit na Kuyper: de Vrije Universiteit van 1905 tot 1955, een halve eeuw geestesgeschiedenis van een civitas academica*, Kok, Kampen.
- Visser, H., 1999, Hoed je voor profeten!, *ESB*, vol. 84(4236): 970-973.
- Visser, H., Folkert de Roos: Voorbeeldig vakman in Flipse, A., red., *Verder kijken: Honderdvijfentwintig jaar Vrije Universiteit Amsterdam in de samenleving: zesentwintig portretten: 171-177*, VU University Press, Amsterdam.

- Vries, T. de, 1996, *Complexe consensus: Amerikaanse en Nederlandse intellectuelen in debat over politiek en cultuur 1945-1960*, Verloren, Hilversum.
- Wilts, A., 1997, *Economie als maatschappijwetenschap. Een sociologische geschiedenis van de economische wetenschap in Nederland (ca. 1930-1960)*, SI, Amsterdam.
- Woldring, H.E.S. en D.Th. Kuiper, 1980, *Reformatorische maatschappijkritiek: Ontwikkelingen op het gebied van de sociale filosofie en sociologie in de kring van het Nederlandse protestantisme van de 19e eeuw tot heden*, Kok, Kampen.
- Zijlstra, J., 1948, *Enkele algemene aspecten van het vraagstuk van de economische orde*, Stenfert Kroese, Leiden.
- Zijlstra, J., 1949a, Een waarde-oordeel over het waarde-oordeel in de economie, *De Economist*, vol. 97(10): 758-759.
- Zijlstra, J., 1949b, Recensie S. Korteweg, Eenige opmerkingen over de grenzen der economische wetenschap, *De Economist*, vol. 97(12): 923-924.
- Zijlstra, J., 1950, Over mistroostigheden en misvattingen, *De Economist*, vol. 98(2): 124-129.
- Zijlstra, J., 1981, Hennipman and the Economist, *De Economist*, vol. 129(1): 1-7.
- Zijlstra, J., 1987, Antirevolutionairen en economische politiek in: J. de Bruijn (red.), *Een land nog niet in kaart gebracht: Aspecten van het protestants-christelijk leven in Nederland in de jaren 1880-1940*, p. 153-163, Passage, Amsterdam.
- Zijlstra, J., 1992, *Per slot van rekening: memoires*, Contact, Amsterdam 1992.